

‘TERCEME-İ AKRABÂDİN’DE TERKİPLER VE ADLANDIRILMALARI

Sibel Murad*

Tıp ve eczacılığın kökenlerinin ne kadar eskiye dayandığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber, hastalığın en az insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Hastalıkları tedavi eden ilk insanlar, tedavi yöntemi olarak sadece büyüü kullanmaktaydılar. Hastalıkları tedavi etmekte sadece büyüden ve doğaüstü güçlerden faydalanan insanları eczacı ya da doktor olarak değil, büyücü olarak nitelendirmek gerekir. Bugünkü ilkel topluluklardaki büyücülerin bitkileri tanıdıkları düşünülürse de, tarih öncesi ilkel topluluklarda iyileştirici kişilerin de bitkilerin tedavi edici özelliklerini tesadüf veya gözlem yoluyla öğrendiklerini ifade edebiliriz. Bu düşünceden hareketle ilkel toplulukların büyücülerinin, bitkilerin tedavi edici ve zehirleyici özelliklerini çok erken dönemlerde öğrendiklerini söyleyebiliriz.¹

İlaçlar ile ilgili en eski bilgiler M.Ö. 3000’li yıllara ait Sümer tabletlerinde bulunur. Daha sonra Mısır papirüslerinde, Çin, Hint, Arap ve Acem yazmalarında bu konuda bilgiler vardır. Kaynaklarda Türk eczacılığı hakkında hemen hemen hiçbir bilgi yoktur.² Orta Asya Türklerinde hekimlik ve eczacılık hakkındaki en önemli kaynak Prof. Dr. Reşit Rahmet Arat’ın 1930 ve 1932 yıllarında yaptığı çalışmalarıdır. R. R. Arat, Uygur Türklerine ait tıbbi metinleri Almanca’ya çevirerek yayımlamıştır.

Anadolu Selçuklular döneminde (1071-1308) ise neredeyse tüm büyük şehirlerde bir sağlık tesisi kurulmuştur. Selçuklular döneminde eczacılık ve tedavide kullanılan ilaçlar hakkında yazılmış en önemli eser El-Birûnî ile İbn el-Baytar’ın kitaplarıdır. Osmanlı tıbbi ve eczacılığı Selçuklu tıbbının devamı niteliğindedir. Anadolu sahasında tıp alanında verilen ilk Türkçe eserler ise 14. yüzyıla rastlar. 14. ve 15. yüzyıllarda Anadolu’da Türk hekimler çok önemli tıbbî eserlere imza atmışlardır. Bunlar tercüme veya yarı tercüme yarı telif sayılabilecek eserlerdir. Bilinen ilk çeviri eser Müfredât-ı İbn Baytar tercümesidir. Çevireni belli olmayan bu eser Aydınogulları’ndan Umur Bey adına yazılmıştır. Bundan sonra yazılış tarihi kesin olarak bilinen Türkçe ilk

telif tıp eseri, Geredeli İshak Bin Murad’ın 1389-90 tarihlerinde yazdığı Edviye-i Müfrede’dir.³

Çalışmamıza kaynak olarak aldığımız Terceme-i Akrabâdîn adlı eser, 15. yüzyılın önemli hekim ve cerrahlarından Sabuncuoğlu Şerefeddin tarafından büyük İslâm hekimî Cürcânî’ye (Zeyneddin Ebu’l-Fazl İsmail bin Hüseyin Cürcânî) ait Zahîre-i Harzemşâhî adlı Farsça eserin Akrebâdîn kısmının Türkçe’ye tercümesidir.

Sabuncuoğlu Şerefeddin’in hayatı

Onbeşinci yüzyılda Anadolu’da yetişen önemli bir hekim olan Sabuncuoğlu Şerefeddin’in doğum yılı mîlâdî 1386’dır.⁴ Şerefeddin, hekimler ve bilginler yetiştiren bir aileye mensuptur. Dedesinin Çelebi Sultan Mehmet’in Amasya valiliği sırasında özel hekimî olduğu⁵ bilinen Sabuncuoğlu sadece hekim değil, değerli bir hattattır. En meşhur eseri Cerrâhiyyetü’l-Hâniyye’nin Fransa Milli Kütüphanesi (Paris) ve Millet Kütüphanesi (İstanbul) nüshaları onun tarafından istinsah edilmiştir. Tıp eğitimini Amasya’da usta-çırak ilişkisi içinde alan Sabuncuoğlu, iyi derecede bildiği Arapça ve Farsça sayesinde klâsik İslâm tıp kitaplarından da bilgisini geliştirmiştir. Kaynaklarda on dört yıl kadar Amasya Dârüşşifası’nda hekimlik yaptığı ve bu zaman içerisinde de çevresinde haklı bir şöhrete kavuştuğu ifade edilmektedir. Hayatının bir döneminde Kastamonu’da İsfendiyarogulları’nın hizmetinde çalışan⁶ Sabuncuoğlu, Fatih Sultan Mehmet’in hükümdar olmasından sonra, hayatının olgunluk döneminde ortaya koyduğu eserlerle Türk tıbbına büyük hizmetler vermiştir. Arapça ve Farsça’yı çok iyi biliyor olmasına rağmen eserlerini devrinin birçok hekiminin aksine Türkçe yazmış olması, Türk dili ve tıbbi açısından onun değerini bir kat daha artırmaktadır. Eserlerini Türkçe yazmasının nedenini eserin giriş kısmında yakın çevresinden bazı kimselerin tıp kitaplarının genellikle Arapça ve Farsça olmasından dolayı ve Anadolu insanının büyük kısmının bu dilleri bilmemesi sebebiyle kendisinden Türkçe bir “krâbâdîn” yazmasını rica etmeleri olarak açıklamıştır. Tabâbeti Burhâneddin Ahmed’den öğrenen⁷ Sabuncuoğlu zamanla cerrâhîye de önem vermiş, hem tıp ve hem de cerrâhî alanlarında Anadolu’nun en tanınmış hekimleri arasına girmiştir. Şöhreti dolayısıyla zaman zaman çevre illerden aldığı davetleri de değerlendirerek Kastamonu, İstanbul, Bursa gibi

³ Canpolat, Mustafa ve Zafer Önler, *İshâk bin Murâd, Edviye-i Müfrede*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 9.

⁴ Küçükler, Peki, *Mücerreb-nâme*, Kültür Ajans Yay., Ankara 2010, s.3.

⁵ Uzel, İltar, *Amasyalı Hekim ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*, T.C. Amasya Valiliği Yay., Ankara 2004, s.12.

⁶ Bayat, Ali Haydar, “Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin Bibliyografyası,” *Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 2, İstanbul 1988, s. 93.

⁷ Şehsuvaroğlu, Bedii, Ayşegül E. Demirhan, Gönül Ç. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s.53.

* Sakarya Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü, Esentepe Kampüsü, Sakarya, smurad@sakarya.edu.tr

¹ Baytop, Turhan, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yay. No.3358, Eczacılık Fak. No.47, İstanbul 1985, s. 5.

² Baytop, T., *Türk Eczacılık Tarihi*, s. 5.

şehirlere giden Sabuncuoğlu’nun⁸ bilgi ve birikiminden faydalanan birçok öğrencisi olmuştur. Yaşadığı dönemde gerek tıp alanında gerekse cerrâhî alanda çok önemli eserler vererek Anadolu’da Türkçenin tıp dili olmasına önemli hizmetlerde bulunmuş olan Sabuncuoğlu’nun ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Mücerreb-nâme adlı eserinin yazılış tarihinden hareketle 1468 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Sabuncuoğlu Şerefeddin’in eserleri

Cerrâhiyyetü’l-Hâniyye: 1465 yılında yazdığı Cerrâhiyyetü’l-Hâniyye, Sabuncuoğlu Şerefeddin’in en meşhur eseridir. Kitap 136 cerrâhî girişim ve 163 cerrâhî âletin resimlerini içerir. Eser, içerdiği resim ve minyatürler sebebiyle Sabuncuoğlu’nu tıbbî illüstrasyonda öncü yapmıştır.⁹ Eserde, dönemin diğer tıp eserlerinde de görülen terimleşmiş bazı Arapça ve Farsça sözcüklerin haricinde sade bir Türkçe kullanılmıştır. Diğer tıp eserlerinden farklı olarak çeşitli minyatürler ve tıpta kullanılan aletlerin şekilleri de eserde yer almaktadır.¹⁰ Paris Bibliothèque Nationale Supplement 963, İstanbul Millet Kütüphanesi 79/353 ve İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi 263 olmak üzere üç nüshası bilinen eser, İter Uzel tarafından yayımlanmıştır.¹¹

Mücerreb-nâme: Sabuncuoğlu, 1468 yılında yazdığı bu eserinde, denemiş olduğu ilaçların yapılarını anlatmıştır. Türk tıbbının ilk deneysel tıp kitabı olarak değerlendirilen¹² eser, Sabuncuoğlu’nun seksen iki yaşında kaleme aldığı son eseridir.¹³ Üzerinde Ünal Şenel tarafından yüksek lisans çalışması yapılan eser,¹⁴ önce İter Uzel ve Kenan Süveren¹⁵ son olarak da Paki Küçüker tarafından yayımlanmıştır.¹⁶

Terceme-i Akrahâdîn: Cürcânî lakabıyla tanınan büyük İslâm hekimlerinden Zeyneddin Ebu’l-Fazl İsmail bin Hüseyin Cürcânî’ye ait Zahîre-i

⁸ Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Sade Matbaa, İzmir 2003, s.257.

⁹ Uzel, İ., *Amasyalı Hekim ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*, s. 89.

¹⁰ Uçar, İlhan, *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-ı Tıbb Cerrâh Mes’ûd (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2009, s.21.

¹¹ Uzel, İter, *Sabuncuoğlu Şerefeddin, Cerrâhiyyetü’l-Hâniyye I-II*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1992.

¹² Bayat, A. H., *Tıp Tarihi*, s. 258.

¹³ Doğan, Şaban, *Terceme-i Akrahâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2009, s.33.

¹⁴ Şenel, Ünal, *Amasyalı Hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin’in Eseri Mücerreb-nâme*, Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988.

¹⁵ Uzel, İter ve Kenan Süveren, *Sabuncuoğlu Şerefeddin Mücerreb-Nâme (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri - 1468)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1999.

¹⁶ Küçüker, P., *a.g.e.*

Harzemşâhî adlı Farsça eserin “Akrahâdîn” kısmının Türkçeye tercümesidir. Eser, 1454 (H.858) yılında tercüme edilmiştir. Akrahâdîn terimi, Yunanca defter veya kayıt defteri anlamına gelen “grafidion” sözcüğünün Arapça ve Farsça’daki biçimidir. Akrahâdîn, “ilaç hazırlanış şekillerini içeren kitap” demektir. Sözcük, dönem eserlerinde daha çok “krâbâdîn” biçiminde kullanılmış, daha sonra “akrahâdîn” şeklini almıştır. Gerek İslâm tıbbında ve gerekse Türk tıbbında Akrahâdîn adını taşıyan ya da içerik olarak akrahâdîn niteliğinde olan birçok eser vardır. Sabuncuoğlu’nun yaşadığı dönem için de durum aynıdır, ancak o tercüme etmek için Cürcânî’nin eserini seçmiştir.¹⁷ Zahîre-i Harzemşâhî’yi beğenmesinin sebebini ise ilaç terkiplerindeki mükemmellik ve eserde ölçü ile bedel için ayrı bölümlerin bulunması şeklinde açıklamıştır. Akrahâdîn birçok bakımdan önemli bir eserdir. Her şeyden önce 15. yüzyılda tercüme edilen bir eser olması sebebiyle, o dönem Türk tıp dili hakkında bize ışık tutmaktadır. Farmakolojik özellik taşıması sebebiyle, eserde çeşitli ilaç tarifleri ve bu tariflerin hangi hastalıkların tedavisinde kullanılacağı hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Birçok tıp terimi ve organ, cevher, hayvan ve hastalık adları içerdiğinden, eser oldukça zengin bir dil malzemesine sahiptir. Eserde Arapça, Farsça, Grekçe, Süryanice gibi yabancı dillerden Türkçe’ye geçmiş ve bu dillere ait birçok bitki adının Türkçe karşılıkları verilmiştir. Sabuncuoğlu, 31 bölüm olan esere iki bölüm de kendisi ekleyerek eseri toplam 33 bölüme tamamlamıştır.

Terceme-i Akrahâdîn’in ilk beş ve son beş bölümünde ilaç terkipleri yoktur. Bu bölümlerde ilaç terkiplerinden ziyade ilaç yapımına dair bilgiler, kullanılan malzemelerin hazırlanış şekilleri ve ölçüleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Sabuncuoğlu, yirmi dokuzuncu bölümde hekimler tarafından hazırlanan ilaçların etki sürelerini ele almıştır. Terkiplerin etki sürelerine dair açıklama yapma ihtiyacı duyması, herhalde tecrübe edenler tarafından yanlış anlaşılabilme endişesinden kaynaklanmaktadır. Son bölümde ise terim sözlüğü olarak nitelendirilebilecek bir ıstılah lügati (terim sözlüğü) bulunmaktadır. Bu bölüm terim sözlüğü ya da ihtisas sözlüğü olarak değerlendirilebilir. Eser, bu özelliği dolayısıyla Edviye-i Müfrede’yle birlikte anılması gereken Eski Anadolu Türkçesi’nin ilk ihtisas sözlüklerindedir. Eserin son kısmında bulunan terim sözlüğünü hazırlama sebebi ise yazarın Türkçe’nin tıp terimlerini karşılayabilecek yetkinliğine sahip olmadığına inanmasıdır. Yazar, Türkçe hakkındaki olumsuz fikirlerini Arapça “faydasız, neticesiz, kısır vb.” anlamlarına gelen “ebter” sözcüğünü kullanarak desteklemiştir. Türkçe’nin bu özelliğinden dolayı da hekimlikle ilgili terimlerin bozulmasını önlemek için bu bölümü ilave etme ihtiyacı hissettiğini belirtmiştir.

¹⁷ Doğan, Ş., *a.g.e.*

Sabuncuoğlu'nun Terceme-i Akribâdîn eserinin bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmet Kitaplığı A.2124), Süleymaniye Kütüphanesi (Fatih Kitaplığı 3536) ve Millî Kütüphane (A. 8522/1) nüshalarıdır. Akribâdîn, farmakolojik ve tercüme bir eser olması sebebiyle birçok dile ait zengin bir dil malzemesi içermektedir. Eserde Türkçe kökenli kelime kullanım oranı oldukça azdır. Bunun sebebinin eserin tercüme olmasına bağlamak herhalde yanlış olmaz. Yazar kendisinin yabancı olduğu bitki adlarını asıllarına sadık kalarak, tercüme ettiği eserdeki şekilleriyle kullanmıştır. Ayrıca daha eserin başında ifade ettiği ıstılahın bozulması endişesi yazarı terimlerle çok fazla oynamamaya sevk etmiş olmalıdır. Bitki adlarında dahi birçok yerde bitkinin Arapça veya Farsça adını verip Türkçe karşılığını derkenara düşülen notlarla vermesi bu endişeden kaynaklanmış olsa gerektir.¹⁸

Eserde Türkçe sözcük kullanım oranı düşük olsa da yazar bazı sözcüklerin anlamlarını verdikten sonra sözcük ya da terimi daha anlaşılır hâle getirmek amacıyla ya bu sözcüğün/terimin başka dildeki karşılığını vermiş ya da Türkçe açıklamasını yapmıştır:

“ ‘amel-i revganhâ ya’ nî yağlar düzmek, şakq kim tabîbler aña uskürdiyün dërler, nefeşü’ d-deme ya’ nî kan tükürmege dërler, muqayyi’ devâları ya’ nî kuşdurucu otları, sergin-i gâv-ı kühî ya’ nî ulu geyik tezegi, bârüzed ya’ nî kınna, bezr-i kerefis-i cebelî ya’ nî fatrâsâliyün...”

Terceme-i Akribâdîn’de ilaç terkipleri

Eserde terkipler altıncı bölümde macunlarla başlar. Yirmi sekizinci bölümde hukne ve şiyâflarla son bulan terkipler, eserde düzenli bir şekilde sıralanmıştır. Metinde terkipler yirmi iki başlık altında toplanmıştır. Dokuz yüz elli üç terkinin hangi hastalıkların tedavilerinde kullanıldıkları, nasıl hazırlandıkları, kullanılış şekilleri, hangi terkinin hangi zamanda ve yerde kullanılmasının doğru olduğu aşağıdaki örnekte olduğu gibi anlatılmıştır:

“bir dürlü merhemü’ r-rusul dahî mûm ve râtiyâ nec ve muql-ı azrak her birinden dörder dirhem mürdeseng dört buçuq dirhem yaz gününde düzseler zeyt yağını buçuq men koyalar ve eger kış gününde düzseler zeyt yağı otuz astâr koyalar; nişmüküfte édüp hallü’ l-hamz içinde ısladalar güneşde koyalar hazîrân ayında yâhûd temüz ayında bir bakır kefcıyla karışdurup tâ kim kuruya hâcet vaktında dögeler; güneş şevir burcında ola eger bahâr şovuk olacaq olursa bahâruş âhîrinde yay faşlınuş evvelinde dutalar kim tâ kim kuvvetlenmiş ola ve anuş dudacaq yeri ağaçlar arası olmaya.”

Eserde kullanılan terkip çeşitleri metinde ele alınış sırasına göre şöyledir:

Macunlar: Arapça hamur kıvamına getirilmiş madde demek olan ‘macun’ sözcüğü eserde bir grup ilacın genel adı olarak kullanılmıştır. Macunlar eserin altıncı ve yedinci bölümlerinde verilmiştir. Altıncı bölümde daha önceden denenmiş meşhur macunlar, yedinci bölümde ise en çok tercih edilen macunlar anlatılmıştır. Altıncı bölümde yetmiş bir, yedinci bölümde elli altı olmak üzere toplam yüz yirmi altı macunun faydaları ve hazırlanışları verilmiştir. Macunların önce hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldıkları ifade edilmiş sonra yapıları anlatılmıştır:

“ma ‘cünü’ l-mürr kim hayzı açar toğurmağı âsân eyler ve anası karnında ölen oğlanı çıkarur ahlâtı budur mürr ve dârçin her birinden iki dirhem ve varağü’ s-sezâb ve fütenc-i cebelî ve kurdımânâ ve müşk-i çarâmşî’ ve fuvve ve hultit ve sekbî nec ve cävşir her birinden üçer dirhem (...); ma ‘cün-i râvendî fâ’ ide eyler ma ‘idenün ve ciger katılığına ve katı şişlerine ve ağrılarına ve şol ma ‘ide ve ciger şişlerine kim rahim zağmeti sebebinden tevellüd etmiş ola ahlâtı budur râvend-i çinî ve zencebil ve şehdâ nec(...)”

Ayâricler: Grekçe kökenli “ayâric” sözcüğü ilaç olarak kullanılan bir grup macuna verilen genel addır. Metinde kabızlık veya sindirim kanalında meydana gelen zehirlenmelerde ishal oluşturmak için hazırlanan ilaç, sürgüt, katartik olarak kullanılmıştır. Ayâricler, sekizinci bölümde işlenmiştir. Metinde önce ayâricin tanımı yapılmış, daha sonra yirmi iki ayâricin yapıları ve kullanılışları anlatılmıştır. Aynı ayâricin farklı hekimler tarafından denenmiş şekilleri bazen tecrübe eden hekim adı verilerek bazen de “bir dürlü nüşa dahî, bir dürlü ayâric dahî” gibi ifadelerle verilmiştir:

“ayâric-i rufes; bir dürlü ayâric dahî sâbüri şühed nüşasında beyân etmişdür, ayâric-i lügâziyâ; şıfat-ı ayâric-i lügâziyâ nüşa-ı felküriyüs, şıfat-ı lügâziyâ-yı nüşa-ı bülîş, bir nüşa dahî kim üstâd ahmed ferric çarârufındandır, ayâric-i erkîfânîş; şıfat-ı ayâric-i erkîfânîş nüşa-ı bülîş, ayâric-i câlinûş; bir dürlü ayâric dahî nüşa-ı bülîş nüşa-ı serâbiyündan, ayâric-i teyâderyetûş; bir dürlü ayâric dahî, şıfat-ı ayâric ebü ‘alî sinâ düzmişdür; ayâric-i faykârâ; bir dürlü ayâric dahî, bir dürlü nüşa dahî, bir dürlü ayâric dahî bu nüşa yahyâ bin mâsuviyenüdüdür.”

Yazar, bazen de ayâricin adında geçen yabancı sözcüğün anlamını açıkladıktan sonra ayâricin hazırlanışıyla ilgili bilgiler vermiştir: “şıfat-ı ayâric-i faykârâ yünân lûgatında faykârâ demek acı demek olur bu ayâricün aşlı şabırdur bu sebebdan faykârâ dödiler.”

Cevârîşler: Cevârîş sözcüğü Farsça kökenli olup daha çok mide hastalıkları ve sindirim bozuklukları için hazırlanan bir grup macunun genel adıdır. Eserde dokuzuncu bölümde ele alınan otuz yedi cevârîşin hazırlanış ve faydaları anlatılmıştır. Cevârîşlerin adlandırılmalarında dikkati çeken en önemli özellik, içlerindeki etken maddenin adıyla anılmalarıdır: *cevârîş-i ‘ud*, *cevârîş-i utruc*, *cevârîş-i dârçini*, *cevârîş-i zencebil*, *cevârîş-i kâfûr*.

¹⁸ Doğan, Ş., a.g.e., s.147.

Terkiplerin yapıldıkları hükümdar ya da onları ilk bulan hekim adıyla anılmaları oldukça yaygındır. Bu örneklerden bir tanesine de cevâriş bahsinde rastlamaktayız: *cevâriş-i cālînûs*.

İtrifiller: Arapça beş maddeden yapılan macun anlamına gelen itrifil, eserde onuncu bölümde ele alınmıştır. Toplam on üç itrifilin faydaları, hazırlanış ve kullanılış şekilleri anlatılmıştır. İtrifiller, genellikle içindeki etken maddenin adını almışlardır: *ıtrifil-i eftîmûni*, *ıtrifil-i şahterec*, *ıtrifil-i kişnizi*...

Akrâslar: Arapça ‘kurs’ sözcüğünün çoğulu olan akrâs, yuvarlak ve yassı biçimli haplar için kullanılan bir sözcüktür. Eserin on birinci bölümünde toplam yüz üç ‘kurs’un hazırlanışı ve faydaları aktarılmıştır. Kurs’lara verilen isimlerin de daha çok formüllerindeki etken maddenin isimleri olduğunu görmekteyiz: *kurş-ı gül*, *akrâş-ı tebâşir*, *akrâş-ı kâfûr*, *kurş-ı zirîşk*, *akrâş-ı lük*...

Sufûflar: Sufûf, toz biçiminde hazırlanan bir grup ilaca verilen addır. Arapça ‘dövülerek toz haline getirme yoluyla yapılan ilaç’ anlamına gelen ‘seff’ sözcüğünün çoğuludur. Metinde on ikinci bölümde ele alınan sufûflar için ‘kamayih’ sözcüğü de kullanılmıştır. Kırk iki sufûfun yararları, hazırlanış ve kullanılış şekilleri sıralanmıştır. Sufûfların adlandırılmaları, diğer terkiplerde de olduğu gibi hazırlanışlarında etkili olan maddeden hareketle yapılmıştır: *sufûf-ı tebâşir*, *sufûfu’t-tîñ*, *sufûf-ı durunc*, *sufûf-ı kehribâ*, *sufûf-ı habbü’r-rummân*... Metinde özel isimle anılan bir sufûf örneği de vardır: *sufûf-ı aristîfâlîş*. Eserde özel bir adlandırma yapılmadan sadece ‘şifat-ı sufûf’ ya da ‘bir dürlü sufûf’ olarak geçen örneklere de rastlanmaktadır:

“şifat-ı sufûf kim fuvâk balgâmı sâkin eyler bezri’l-kerefis ve fatrâsâliyûn ve su’d her birinden ikişer buçuk dirhem ... şifat-ı sufûf kim yaramaz arzûları kaç’êder gil ve kömür ve toz yemek gibi ve yüklü ‘avratlaruñ dañı arzûsını işlah’êder ahlâti budur hjr-i bevva ve kaçûle ...”

Lu’ûklar: Arapça olan lu’ûk sözcüğü ‘yalanacak macun’ anlamına gelir. Metinde lu’ûk başlığı altında verilen ilaçlar yalanarak kullanılan ilaçlardır. Bu ilaçlar metinde on üçüncü bölümde ele alınmıştır. Toplamda otuz lu’ûkun hazırlanışı ve faydaları anlatılmıştır. Bu bölümdeki terkiplerin çoğunun adlandırılmalarının *lu’ûk-ı sipistân*, *lu’ûk-ı hıyârşenbe*, *lu’ûk-ı zûfâ*, *lu’ûk-ı eskîl*, *lu’ûk-ı bârzed* gibi yapıldıkları maddelerin isimleriyle anıldıklarını görmekteyiz.

Şaraplar ve sikencübînler: Metinde şarap sözcüğü günümüzdeki karşılığı olan ‘alkollü içki, mey’ anlamında kullanılmayıp, ‘içinde çok miktarda şeker bulunan koyu sıvı kıvamda olan ilaç’ anlamı taşıyan şurup (içilerek alınan sıvı ilaç) sözcüğüyle aynı anlamda kullanılmıştır. Sikencübîn ise Farsça kökenli bir sözcük olup bal, şeker ve türlü meyvelerin öz suyundan yapılan bir grup şurup için kullanılmıştır. Şarap ve sikencübînler metinde on dördüncü bölümde konu edilmiş ve toplam seksen dokuz şarap ve sikencübîn tarifi verilmiştir. Bu

bölümdeki terkip adlarında da diğerlerinde olduğu gibi hazırlanışlarında etkin olan madde adıyla anılan örnekler görmekteyiz: *sikencübîn-i sâdec*, *sikencübîn-i rummâni*, *sikencübîn-i büzüri*, *şarâb-ı nîlüfer*, *şarâb-ı unnâb*, *şarâb-ı amrûd*, *şarâb-ı enâr*.

Rubblar: Rubb sözcüğü Arapça ‘iç, öz, meyve ve sebzelerin özü’ anlamına gelmektedir. Metindeki karşılığı ise ‘meyve ve sebzelerin ezilip belli işlemlerden geçirilmesi neticesinde elde edilen ilaç’tır. Rubbların şurup ve sikencübînlerden farkı, hazırlanışları sırasında terkibe ayrıca tatlandırıcı maddelerin eklenmemesidir. Rubblar, metinde on beşinci bölümde ele alınmış ve bu bölümde on rubb tarifi anlatılmıştır. Bu bölümdeki terkiplerin adlandırılmalarında diğer bölümlerden farklı bir durum söz konusu olmamakla beraber rubb terkipleri için de yapıldıkları meyve ve sebze adıyla anıldıklarını söylememiz yeterli olacaktır: *rubb-ı sefercel*, *rubb-ı enâr*, *rubbü’t-tuffâh*, *rubb-ı tût*, *rubb-ı icâş-ı esved*...

Perverdeler: Farsça kökenli perverde sözcüğü ‘çeşitli meyve ve sebzelerin özlerinin terbiye edilmesi’ anlamına gelmektedir. Metinde de bu şekilde hazırlanan ilaçlar için kullanılmıştır. Perverde sözcüğünün yanında metinde ‘mürebâ’ sözcüğü de kullanılmıştır. Mürebâ, Arapça ‘terbiye edilmiş, işleminden geçirilmiş’ anlamına gelmektedir. Metnin on altıncı bölümünde perverdeler yer verilmiş ve toplam on sekiz perverde ve mürebâ tarifi verilmiştir. Perverdeler ve mürebâlar mide rahatsızlıklarını giderici, cinsel gücü artırıcı, hafızayı kuvvetlendirici, böbrek ve mesane hastalıklarını tedavi edici gibi birçok sebeple kullanılmıştır. Perverde ve mürebâlar, hazırlanışlarında etkili olan maddeyle adlandırılmışlardır: *perverde-i benefşe*, *perverde-i turunc*, *perverde-i helîle*, *mürebâ-yı zencebil*, *mürebâ-yı emlec*, *mürebâ-yı şakâkul*, *mürebâ-yı cezer*...

Matbûhlar: Arapça ‘tabh’ kökünden türetilen ‘matbûh’ sözcüğü ‘pişirilerek veya kaynatılarak hazırlanmış ilaç’ anlamına gelmektedir. Metinde macun türünde hazırlanan ilaçlar için kullanılan matbûh sözcüğünün yanında ‘nakî’ sözcüğü de kullanılmıştır. Eserin on yedinci bölümünde yirmi yedi adet matbûh tarifi verilmiştir. Metinde geçen tüm matbûhlar birbirlerinden farklı değildir. İçeriği aynı olan sadece hazırlanışları ve tedavisinde kullanıldıkları rahatsızlıklar bakımından farklılık taşıyanlar aynı adla; fakat farklı tariflerle verilmişlerdir. Mesela *matbûh-ı helîle* adlı matbûh yedi kere geçmektedir. Bazı matbûhlar da ‘bir dürlü dañı’ şeklinde verilmiştir. Metinde iki yerde özel adlandırma yapılmadan, ‘bir dañı matbûhdur’ ve ‘bu dañı bir matbûhdur’ ifadeleriyle açıklanan matbûhlar vardır. Matbûhların adlandırılmaları da diğer terkiplerde olduğu gibi içlerindeki etken madde kaynaklıdır: *matbûh-ı eftîmûn*, *nakî’ü’l-fâkihe*, *matbûh-ı hıyârşenber*, *nakî’-i şabır*, *nakî’ü’l-büzür*, *matbûh-ı süruncân*...

Hablar: Hab (hap) sözcüğü Arapça kökenli olup ‘toz veya yarı katı durumdaki ilaçların bağlayıcı maddelerle karıştırılıp hamur hâline getirildikten sonra rahat yutulabilmesi için yuvarlak, oval, silindirik, küre vb. biçimlere sokulmasıyla hazırlanan hamur kıvamında bir ilaç’ anlamına gelmektedir. Haplar metinde on sekizinci bölümde ele alınmış, toplam seksen altı hap tarifi verilmiştir. Aynı adla anılan farklı tarifleri olan haplar metinde *bir dürlü nuşha dahı, bir dür dahı* gibi ifadelerle kullanılmıştır: **habb-ı aştamhîkûn**; *bir dürlü nuşha dahı, bir dürlü habb-ı aştamhîkûn, bir dür dahı aştamhîkûn*; **habbü’z-zeheb**; *bir dür habb-ı zeheb dahı, bir dürlü habb-ı zeheb dahı, bir dürlü dahı habbü’z-zeheb, habb-ı muql*; *şifât-ı habb-ı muql diger...*

Tanınmış hekimlerden alınan tarifler hapların adlarında da belirtilmiştir: **habb-ı kûkiyâ nuşha-ı cālînûs**. Özel bir isme sahip olmayan hablar *şifât-ı habb, bir dürlü dahı kim, habb dahı kim, bir dürlü habb dahı, şifât-ı habb kim* gibi ifadelerle açıklanmıştır. Hazırlanışlarında etkin olan madde adıyla anılan terkiplere hap bahsinde de rastlamaktayız: **habb-ı sūrcān-ı kebîr**, **habbü’l-menetîn**, **habbü’s-şebiyâr**, *şifât-ı türbüd*.

Tedavisinde kullanıldıkları hastalık adlarıyla karşılanan örnekler de bulunmaktadır: **habb-ı kabız**; (dışkıının katılığı yüzünden büyük abdest bozamama veya güçlükle bozma durumu, peklik, kabızlık, ishal karşıtı); **habbü’l-hanâzîr** (sıracı adı da verilen bir tür çıban).

Kusturucular: Bu bölümdeki ilaçlar *makî’ devâlar ya ni kuşdurucu otlar* olarak adlandırılmıştır. Kusturucu ilaçlar ağız yoluyla vücuda alınınca kusmaya yol açan ve zehirlenmelerde kullanılan ilaçların genel adıdır. Eserde on dokuzuncu bölümde yer alan bu tür ilaçlara diğer bölümlerdeki ilaçlarda olduğu gibi ayrı isimler verilmemiş, kusturma özelliği olan bu ilaçlar için yine kusturan ilaç anlamına gelen *devâ’ü’l-kay* tamlaması kullanılmıştır. Bu bölümde toplam sekiz kusturucu ilaç tarifi vardır. Farklı isimlendirme yapılmayan bu ilaçlar *şifât-ı devâ’ü’l-kay, devâ’ü’l-kay’ bir dürlü, devâ’ü’l-kay’ bir dürlü dahı, bir dürlü devâ’ü’l-kay’ dahı* gibi ifadelerle izah edilmişlerdir.

Gargaralar: Yunanca kökenli olan gargara sözcüğü, ‘ağız boşluğu, yutak, diş eti ve damak bölgesi için antiseptik ve koku giderici amaçla hazırlanan ilaç biçimi’ anlamına gelmektedir. Metinde gargaralara yirminci bölümde yer verilmiştir. Tek tek hazırlanışları tarif edilen gargaralar ‘şifât-ı gârgara’ şeklinde ifade edilmiş, kusturucu ilaçlarda olduğu gibi ayrı ayrı isimler verilmemiştir. Gerek hazırlanış şekilleri gerek formüllerindeki maddeler bakımından farklılık gösteren gargaralar *bir dürlü gârgara dahı, şifât-ı gârgara bir dürlü, şifât-ı gârgara-ı diger, şifât-ı gârgara bir dürlü dahı, bir dürlü gârgara dahı kim, bir dürlü dahı* gibi ifadelerle açıklanmıştır. Bu bölümde farklı adlandırmayla verilen sadece bir gargara örneği mevcuttur: **gârgara-ı meftah**. Metinde toplam yirmi gargaranın tarifi verilmiştir.

Buhûrlar, ‘Atûslar, Şumûmlar, Katûrlar, Su’ûtlar: Metinde yirmi birinci bölümde ele alınan buhûr, ‘atûs, şumûm, katûr ve su’ûtlar çeşitli şekillerde kulak ve buruna şırınga yoluyla verilen ilaçlardır. Yazar eserde bu ilaçların tariflerine geçmeden önce bu kelimelerin anlamlarını vermiştir:

“**su’ût** bir terkîbdür kim buruna üfüreler; **şumûm** bir devâdur kim hoşularlar; **buhûr** bir devâdur kim anı tütüzürler; **‘atûs** bir devâdur kim aqsurdurlar; **kaşûr** bir devâdur kim anı kulağa yâ buruna şamzurular fetîle bulaşdurup buruna yâ kulağa şokarlar.”

Su’ût, Arapça kökenli bir sözcük olup enfiye olarak kullanılan, buruna çekilmek suretiyle alınan ilaçlara verilen genel addır. Eserde buruna üflenerek ya da damlatılarak şırınga edilen on sekiz adet su’ût tarifi açıklanmıştır. Su’ûtlara ayrı ayrı adlandırma yapılmamış farklı hazırlanışları olan su’ûtlar *şifât-ı su’ût, şifât-ı su’ût bir dürlü dahı, su’ût bir dürlü’* gibi ifadelerle açıklanmışlardır. *şifât-ı su’ût* kullanımının yanında *şifât-ı devâ, şifât-ı fetîle* gibi adlandırmalara da rastlamaktayız. Arapça olan şumûm sözcüğü burna çekilerek kullanılan ilaçlar için kullanılmıştır. Metinde koklanarak kullanılan dört adet şumûm tarifi vardır. Özel isimlere sahip olmayan şumûmlar bahsinde *şifât-ı şumûmât, şifât-ı şumûm bir dürlü dahı, şifât-ı şumûm bir dürlü* gibi ifadelerle farklı tariflere geçildiği belirtilmiştir. Buhûr, Arapça tütsü; yani ısı yardımıyla uçabilen maddelerin koklatılması; buhar ve pulverize ilaçların tedavide kullanılması, fumigasyon, anlamına gelen bir sözcüktür. Eserde tütsü olarak kullanılan yedi adet buhur bulunmaktadır. Buhûrlar, *şifât-ı ebhîre, şifât-ı buhûr, bir dürlü dahı, bir dürlü dahı buhûr kim, şifât-ı buhûr-ı diger* şeklinde özel adlandırma yapılmadan izah olunmuşlardır. Kökeni Arapça olan ‘atûs sözcüğünün karşılığı enfiye, aksırtıcı şey, demektir. Buruna üflenerek kullanılan, aksırtıcı özelliğe sahip bu ilaçlar metinde dört adettir. *şifât-ı ‘atûsât* olarak genel adıyla ilk ilacın tarifi verildikten sonra *bir dürlü dahı* ifadesiyle diğer ilaçların tarifleri verilmiştir. Katûr, Arapça ‘kulak ya da buruna damlatılarak ya da bir fitile bulaştırılarak adı geçen organlara sürülen bir grup ilaca verilen genel ad’dır. Eserde on altı adet katûrun hazırlanışı anlatılmıştır. Metinde katûr sözcüğünün yanında devâ sözcüğü de aynı özellikteki ilaçlar için kullanılmıştır. *Şifât-ı devâ* şeklinde adlandırılan altı adet katûr tarifi verilmiştir. Metinde katûrlar için de özel adlandırmalar yapılmamış, farklı katûr tarifleri *şifât-ı kaşûr, şifât-ı kaşûr kim, bir dürlü kaşûr, bir dürlü kaşûr kim, bir dürlü kaşûr* ifadeleriyle açıklanmıştır.

Tılâlar ve Zamâdlar: Arapça kökenli bir sözcük olan tılâ ‘sürülerek kullanılan ilaç’; zamâd ise ‘merhem ve yakı’ anlamına gelmektedir. Tılâlar ve zamâdlar merhemler için kullanılmıştır. Eserin yirmi ikinci bölümünde toplam yüz otuz beş adet tılâ ve zamâd tarifi verilmiştir. Metinde tılâ ve zamâdların isimlendirilmelerinde *şifât-ı tılâ, şifât-ı tılâ bir dürlü, şifât-ı zamâd, şifât kim, zamâd kim, zamâd, şifât-ı zamâd kim, bir dürlü zamâd dahı, dürlü zamâd, bir*

dürlü tılâ dahı, şıfat-ı tılâ kim, bir dürlü dahı, şıfat-ı tılâ kim bir dürlü dahı gibi ifadeler kullanılmış özel bir isimlendirme yapılmamıştır. Sadece bir örnekte diğerlerinden farklı bir isimlendirme yapılmıştır: *zamâd-ı aştamhîkûn*.

Nutûllar: Nutûl, Arapça bir sözcük olup çeşitli otların kaynatılarak suyunun başa dökülmesi ya da buharının başa tutulması şeklinde kullanılan bir grup ilaca verilen ad anlamına gelmektedir. Eserin yirmi üçüncü bölümünde bahsi geçen toplam altı adet nutûl vardır. Nutûllara da tılâlar ve zamâdlarda olduğu gibi özel isimler verilmemiş, farklı özelliklere sahip olsalar da bu ilaçlar *şıfat-ı nuţûl* kalıbıyla ifade edilmiştir.

Yağlar: Yağ sözcüğü, ‘birleşiminde stearik, oleik, palmitik asitlerle gliserin bulunan ve bunların oranlarına göre kıvamları değişen bitkisel veya hayvansal madde’ anlamına gelmektedir. Çoğunlukla bitkilerden elde edilen yağlar çeşitli hastalıklar için bedenin çeşitli yerlerine sürülerek, damlatılarak ya da içilerek kullanılan ilaçlardır. Yağlar eserin yirmi dördüncü bölümünde işlenmiş, bu bölümde yirmi altı yağın hazırlanışı ve faydaları anlatılmıştır. Metinde yağların adlandırılmalarında Arapça yağ anlamına gelen ‘duhn’ sözcüğü kullanılmış ve yağların adlandırılmaları elde edildikleri bitkilerin adlarıyla yapılmıştır: *duhn-ı nârdîn, duhn-ı şünîz, duhnü’l-maştakî, duhn-ı bâbûnec, duhnü’z-za firân*.

Adları aynı olan fakat hazırlanışlarında bazı farklılıklar olan tarifler -ki bu bölümde sadece bir örneği vardır- *şıfat-ı duhnü’l-âs, şıfat-ı duhnü’l-âs bir dürlü dahı* gibi kalıplarla ifade edilmiştir. Bunların dışında özel adlandırma yapılmadan *şıfat-ı duhn, bir dürlü dahı, bir dürlü dahı duhn, bir dürlü yağ dahı* kalıplarıyla verilen örnekler de mevcuttur.

Merhemler ve Zerûrlar: Merhem, deriye sürülerek kullanılan, içinde birçok etkili madde bulunan, yumuşak ve koyu kıvamda, yağlı veya yağsız ilaç anlamına gelen Arapça bir sözcüktür. Yine Arapça bir sözcük olan zerûr ise özellikle göz hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir grup ilaca verilen genel addır. Merhem ve zerûrlar sürülerek, dışarıdan kullanılan ilaç çeşitleridir. Merhem ve zerûrların aynı şekilde kullanılan tılâ ve zamâdlardan ayrı bölümde ve farklı başlıkta ele alınmış olmaları merhem ve zerûrların daha çok deri yaralanmaları, yanıklar vb. derinin dış yüzeyiyle ilgili hastalıklarda kullanılıyor olmaları olabilir.¹⁹ Metinde yirmi beşinci bölümde ele alınan yirmi altı tane merhem ve zerûr tarifi bulunmaktadır. Zerûr kelimesiyle yapılan sadece bir adet terkip adı vardır, geri kalan adlandırmalarda merhem kelimesi kullanılmıştır: *şıfat-ı merhem-i zerûr*.

¹⁹ Doğan, Ş., a.g.e. s.147.

Adlandırmalarda genellikle merhemlerin hazırlanışlarında ağırlıklı olan maddenin adı etkili olmuştur: *merhem-i kâfûr, merhem-i bâselîkûn-ı şağîr, merhem-i muql, merhem-i gülnâr*. Eserde *şıfat-ı merhem-i deşlîhâ* ve *bir dürlü merhemü’r-rûsul dahı* adlarıyla karşımıza çıkan günümüz Türkçesinde anlamı “peygamberler merhemi” olan merhem’in anlamı şöyle açıklanmaktadır: “şıfat-ı merhem-i deşlîhâ kim ‘arabca merhemü’r-rûsul dërler bu bir merhem ki havâriyyûn ‘îsâ ‘aleyhi’s-selâm için düzmişler.” Aynı merhem’in farklı türleri de *şıfat-ı merhem-i jengâr, şıfat-ı merhem-i jengâr bir dürlü dahı, şıfat-ı merhem-i zencefre, bir dürlü dahı* ifadeleriyle açıklanırken, özel bir adla anılmayan merhemler ise *şıfat-ı merhem* kalıbıyla metinde yer almaktadır.

Ağız, dudak, dil, diş ve küçük dil için ilaçlar: Eserin yirmi altıncı bölümü ağız, dudak, dil, küçük dil, diş ve diş eti hastalıklarının tedavisinde kullanılan ilaçlara ayrılmıştır. Bu bölümde yirmi iki ilaç tarifi bulunmaktadır. Bu ilaçların adlandırılmalarında *şıfat-ı devâ* kalıbı kullanılmış, aynı hastalığın tedavisinde kullanılan farklı bir tarifi ise ilk tarifi ardından *şıfat-ı devâ kim bir dürlü dahı* veya *bir dürlü dahı* ifadeleri kullanılarak yapılmıştır.

Göz ilaçları: Eserde göz hastalıklarının tedavi için kullanılan ilaçlardan ‘göz otları’ olarak bahsedilmiş ve bu ilaçlar eserin yirmi yedinci bölümünde ele alınmıştır. Metinde göz hastalıklarının tedavisinde kullanılan otuz bir ilacın hazırlanışı ve kullanılış şekilleri açıklanmıştır. Bu ilaçların isimlendirilmesinde çoğunlukla *şıfat-ı kehl* ve *şıfat-ı şiyâf* ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerin yanında *şıfat-ı şiyâf-ı dîger, şıfat-ı zerûr, şıfat-ı zerûrî, şıfat-ı devâ* gibi kullanımlara da rastlamaktayız. Bu bölümde, hazırlanışında kullanılan maddenin adıyla anılan pek fazla örnek yoktur: *şıfat-ı bâselîkûn*.

Hukneler ve Şiyâflar: Arapça kökenli hukne sözcüğü ‘makattan ilaç sırınga etme, lavman’ anlamına gelmektedir. Kökeni Farsça olan şiyâf sözcüğünün karşılığı ise ‘fitil’dir. Hukne ve şiyâflar metinde makattan verilen ilaçlar için kullanılmışlardır. Şiyâflar, ishal yapıcı ve ishali kesici olarak iki türde ele alınmıştır. Eserde yirmi sekizinci bölümde anlatılan bu ilaçlar toplam yirmi yedi adettir. Bu ilaçların isimlendirilmesinde de genellikle *şıfat-ı hukne* ve *şıfat-ı şiyâf* kalıp ifadelerinden yararlanılmıştır.

Sonuç

Onbeşinci yüzyılın önemli tıp eserlerinden olan Sabuncuoğlu Şerefeddin’in Terceme-i Akrahâdîn’i hem farmakolojik bir tıp metni olması hem de Türkçe tıp terimleri içermesi bakımından önemli bir eserdir. Özellikle eserde kullanılan terkip adlandırmalarındaki çeşitlilik dikkat çekicidir. Terkip adlandırması yapılırken en sık kullanılan yöntem, terkibe içeriğindeki etken

maddenin adının verilmesidir: *kurş-ı afsentîn, mürebbâ-yı cezer, ma’cûn-ı hıyârşenber, merhem-i jengûr, habb-ı saytarac...*

Bazı terkip adları, terkipleri ilk yapan hekimin adını almıştır: *kurş-ı enderümâ’amâ, akrâş-ı enderühürün, ayâric-i rûfes, sufûf-ı aristitâlîs, cevâriş-i cālînûs, şarâb-ı dîmukrâtîs...*

Bazı terkiplerse ilacın yapıldığı hükümdarın adıyla isimlendirilmiştir: *tiryâk-ı meşirdîş, devâ’ü’l-mülûk, ayâric-i teyâderyetûs...*

Eserde bazı terkiplerin ilk defa kim için hazırlandıkları bilgisi de yer almaktadır: *şifat-ı sufûf-ı aristitâlîs kim iskenderiçün düzmişlerdür; şifat-ı merhem-i deşlihâ kim arabca merhemü’r-rûsul dârlar bu bir merhem ki havâriyyûn işâ’aleyhi’s-selâm için düzmişler.*

Özel olarak isim verilmeyen, kendisinden öncekilerle aynı nitelikleri taşıyan bazı terkipler *bir nuşha dahı, bir dürlü dahı, bir dürlü nuşha* gibi ifadelerle açıklanmıştır: *“bir nuşha dahı mu’temed devâ’ü lükü’l-kebîr lük başarı sekiz dirhem acı bâdem muşşer ve dârçinî ve sâdec-i hindî ve karanfil her birinden beşer dirhem kemâfîş... şifat-ı ma’cûn-ı hümmüs bir dürlü dahı gârişün ve vec ve asârûn ve kurdımânâ ve bezrî’s-sezâb ve ferfiyûn ve fû ve zûfâ-yı yâbis her birinden bir ükiyye kantariyûn-ı bârik sekiz ükiyye çınıyâne-i rûmî ...,bir dürlü nuşha dahı kim fâ’ide eyler zîku’n-nefese ve göğüs ağrısına ve öyken marâzlarına ve anlarda olan cerâhatlara ve mâddeleri öykenden ve gözden giderür ...”*

Eserde zaman zaman tanınmış hekimlerin bazı terkiplerle ilgili görüş ve açıklamalarına da yer verilmiştir: *şifat-ı ma’cûn-ı şelişâ hoca ebû alî şinâ eydür bu ma’cûnuş terkipleri acâyib terkiptür şâibler bu ma’cûnuş menfa’atlarına büyün dutmuşlar ve bundan çok ulu menfa’atlar görmüşlerdür dilüñ istihâsına ve dil dutulduğna fâ’ide eyler... enbiş hekim eydür bu ma’cûndur müşevves bunja hiç i tirâz yokdur bunun sözi maqbûldür...*

Eserde yer alan terkiplerden bazılarının hangi hekime ait olduğu da vurgulanmıştır: *şifat-ı şebâr-ı müşhil ebî süheyl fârsinüydür, şifat-ı tiryâk kim hoca ebû alî şinâ düzmişdür.*

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi eserde verilen terkiplerin gerek onları ilk bulan ya da kullanan kişilerin isimleri ile gerekse içerdikleri maddelerle anılmış olmaları, terkip adlandırmasının tıp dilinin nasıl bir çeşitliliğe sahip olduğu hakkında fikir vermektedir.

The naming of pharmaceutical forms in Sabuncuoğlu Serefeddin’s ‘Terceme-i akrâbâdîn’ (15th c.)

The compilers of Arabic and Persian written works during the time of Anatolian Seljuk dynasty, started to create Turkish written works by following the demands of Anatolian Turcoman governors from the 14th century on. Beside translating the Arabic treatises into Turkish, they also wrote new works. Some parts of Arabic and Persian written works, which were the sources of Anatolian Turkish medicine, were translated into Turkish. The linguistic structure of Turkish provided for the development of contemporary medical terminology.

In this study, one of the important pharmaceutical works of the 15th century, Sabuncuoğlu Şerefeddin’s Terceme-i Akrahâdîn, which is translated from Zahîre-i Harzemşâhî by Cürçânî, will be reviewed. The significance of this text derives both from its terminology and description of compounds. The manuscript includes information about the preparation and usage of drugs and their indications. The terminology in this akrâbâdîn (pharmacopaea) will be examined and detailed information about the naming of compounds will be presented.

Key words: Pharmaceutical terminology, Pharmacopea, history of pharmacy, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Terceme-i Akrahâdîn, Turkey.

‘Terceme-i Akrahâdîn’de terkipler ve adlandırılmaları

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Arapça ve Farsça eser veren müellifler, 14. yüzyıldan itibaren Anadolu Türkmen beylerinin talepleri doğrultusunda Türkçe eserler vermeye başlamışlardır. Bir yandan daha önce Arapça telif ettikleri eserleri Türkçe’ye aktarıırken diğer taraftan da yeni eserler yazmışlardır. Anadolu Türk tıbbına kaynaklık eden Arapça ve Farsça eserlerden bir kısmı bu dönemde Türkçe’ye kazandırılmıştır. Böylelikle, Türkçe’nin, dönemin tıp terimlerini karşılayabilen yapısı gözler önüne serilmiştir.

Bu çalışmada, 15. yüzyılın önemli tıp eserlerinden Terceme-i Akrahâdîn inceleneyecektir. Bu farmakoloji eseri, Sabuncuoğlu Şerefeddin tarafından Cürçânî’nin Zahîre-i Harzemşâhî adlı eserinin ‘Akrahâdîn’ bölümünün tercümesiyle oluşturulmuş ve Türkçe’nin tıp terimlerini ifade etmedeki yetkinliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Eser, çeşitli ilaç terkiplerinin hazırlanış ve kullanılış biçimleriyle, terkiplerin hangi hastalıkların tedavisinde kullanılabileceğini açıklamaktadır. Bu çalışmada, Terceme-i Akrahâdîn’deki terkipler hakkında bilgi verilecek ve bunların nasıl adlandırıldığı örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar sözcükler: Terkip adlandırılmaları, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Terceme-i Akrahâdîn, Eczacılık terminolojisi, Eczacılık tarihi.